

Кочуріна Д. В.,
асpirант кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Стасіса
Класичного приватного університету

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК ОПТИМАЛЬНИЙ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА НЕОБЕРЕЖНІ ЗЛОЧИНІ

DEPRIVATION OF RIGHT TO HOLD A CONCRETE POST OR TO ENGAGE A CONCRETE PROFESSION AS OPTIMAL SORT OF A PUNISHMENT FOR NEGLIGENT CRIMES

У статті висвітлюються результати вивчення караності необережних злочинів за кримінальним законодавством України. Сформульовано висновок, що покарання у виді позбавлення права займатись певною діяльністю володіє значими можливостями як віправного, так і карального впливу на винуватих. Воно є більш ефективним, ніж призначення за ці ж діяння коротких строків позбавлення волі або віправних робіт, що може слугувати підставою для включення його у санкції необережних злочинів як альтернативу позбавленню волі або арешту.

Ключові слова: покарання, вид покарання, необережність, необережний злочин, позбавлення волі, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

В статье освещаются результаты исследования наказуемости неосторожных преступлений по уголовному законодательству Украины. Сформулирован вывод, что наказание в виде лишения права заниматься определенной деятельностью обладает значительными возможностями как исправительного, так и карательного воздействия на виновных. Это наказание является более эффективным, чем назначение за эти же деяния кратких сроков лишения свободы или исправительных работ, что может служить основанием для включения его в санкции норм о неосторожных преступлениях как альтернативу лишению свободы или аресту.

Ключевые слова: наказание, вид наказания, неосторожность, неосторожное преступление, лишение свободы, лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

In the research paper are elucidated the results of a research the negligent crime's punishability for the criminal legislation of Ukraine. It was stated a conclusion that the punishment in the form deprivation of right to hold a concrete post or to engage a concrete profession has to a considerable extent the possibilities both correctional and retributive treatment on the perpetrators. This punishment is more effective than infliction for these deeds short terms deprivation of freedom or public works. It can be ground for including that sort of punishment to sanctions of the norms about the negligent crimes as alternative to deprivation of freedom or arrest.

Key words: punishment, sort of punishment, negligence, negligent crime, deprivation of freedom, deprivation of right to hold a concrete post or to engage a concrete profession.

Постановка проблеми. Обрання раціональних заходів кримінально-правового впливу щодо суб'єктів необережних злочинів залишається актуальним питанням як науки, так і практики кримінального права. Виявлено кримінологією ХХ століття невідповідність суспільної небезпеки наслідкам таких злочинів небезпеці особи необережного злочинця ставить перед науковою кримінального права завдання розробки оптимальних механізмів регулювання відповідальності винуватців необережних злочинів. Водночас ефективність покарання необережних злочинців позбавленням волі, особливо довгостроковим, не доведена сучасними науковими дослідженнями. Більше того, є підстави для судження, що застосування довготривалих строків позбавлення волі за необережні злочини не дозволяє досягти складових мети покарання, які передбачені законом, оскільки реалізує передусім каральний зміст покарання, ігноруючи такі складові, як віправлення та спеціальну превенцію. Як показали дослідження, застосування короткострого позбавлення волі теж не довело своєї ефективності. Сформульовані законодавцем у ч. 2 ст. 65

Кримінального кодексу (далі – КК) України вимоги необхідності та достатності покарання для віправлення особи і попередження нових злочинів змушує критично поставитись до позбавлення волі як засобу реалізації цих вимог, оскільки у багатьох випадках ресоціалізація порушника здійснюється уже під час кримінального провадження. Про це свідчить і судова практика: судді часто вдаються до звільнення від відбування покарання стосовно суб'єктів, які вчинили злочини через необережність.

У з'язку із наведеним виникає запитання: якщо негатив позбавлення волі перевищує можливий позитивний ефект від його застосування, то яке покарання варто визнати оптимальним для потреб правозастосовної діяльності і передбачити у санкціях норм про необережні злочини? Багато хто з дослідників караності необережних злочинів пропонують звернути увагу на такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичну природу позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю досліджу-

вали такі науковці, як М.І. Бажанов, А.Б. Баумштейн, І.М. Гальперін, Е.Я. Немировський, О.П. Рябчинська, В.І. Тютюгін. Стосовно необережних злочинів, його ефективність вивчали В.В. Агільдін, В.М. Білоконев, О.В. Гороховська, В.І. Касинюк, Е.М. Солдатова та ін.

Водночас мало хто з науковців розглядав цей вид покарання як основний захід кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили необережні злочини.

Метою цієї статті є доведення оптимального характеру позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю порівняно з іншими заходами впливу щодо суб'єктів необережних злочинів.

Основні результати дослідження. Додаткові покарання та можливості їх застосування за необережні злочини потребують особливої уваги. Річ у тім, що в науці кримінального права висловлено обґрунтовану думку, згідно з якою значну роль у досягненні цілі запобігання вчинення нових злочинів, які передбачають заподіяння смерті через необережність, можуть відіграти додаткові види покарання. Саме вони уособлюють яскраво виражений спеціально-запобіжний вплив. Ми погоджуємося з таким підходом. Водночас маємо зауважити, що запобіжний вплив додаткових покарань належним чином не оцінюється практичними працівниками. Наприклад, В.В. Агільдін наводить дані, що додаткове покарання застосовувалось приблизно до половини всіх засуджених за необережні злочини, щоправда, науковець не підтверджує цей висновок посиланням на джерело [1, с. 119–120]. Натомість українська дослідниця проблем кримінальної відповідальності за вбивство через необережність О.В. Гороховська оперує відповідними статистичними даними. Вчена зазначає, що суди рідко застосовують додаткові покарання – лише у 2-ох % вчинення вбивства через необережність [2, с. 176].

Крім цього, В.В. Агільдін привертає увагу, що санкцією ч. 1 ст. 109 КК РФ (аналог ч. 1 ст. 119 КК України. –Д.К.) взагалі не передбачено застосування додаткового покарання. Науковець вважає, що якось мірою це є обґрунтованим, оскільки цією частиною фактично встановлено відповідальність за побутове заподіяння смерті через необережність. Частиною 2 ст. 109 КК РФ передбачено можливість призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, але водночас зазначено «або без такого». В.В. Агільдін пропонує виключити закінчення санкції «або без такого» і зазначити, що за спричинення смерті через необережність внаслідок неналежного виконання своїх службових обов'язків, призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є обов'язковим [1, с. 120].

Загалом підхід російського законодавця є похідним від наукової позиції, згідно з якою додатковим покаранням належить бути обов'язковими у більш тяжких санкціях, які передбачають покарання за вчинення злочинів підвищеної небезпеки [3, с. 128].

У дисертації Н.В. Марченко встановлено, що додаткові покарання не мають якоїсь окремої чи специфічної природи порівняно із основними. На думку цієї вченої, концепція додатковості є суперечливою і призводить до відокремлення природи, цілей, функціональної спрямованості додаткових покарань. Відтак, усі покарання мають загальну, основну природу і повинні призначатися за вищевиведеними правилами, що ґрунтуються на автентичній природі усіх, передбачених кримінальним законом покарань [4, с. 7].

Вважаємо, що наведений підхід є важливим для подолання тенденцій у законотворчій та правозасновній діяльності, згідно з якими основним покаранням вважається позбавлення волі, тоді як інші покарання, ефективність застосування яких доведена кримінологами, помилково сприймаються парламентаріями та суддями як акцесорні (тобто додаткові, другорядні).

Необхідно зазначити, що серед науковців немає єдиної думки відносно юридичної природи позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю як заходу кримінально-правового впливу. Примітним є те, що на початку ХХ ст. деякі вітчизняні науковці розглядали необхідність позбавлення дозволу на керування транспортним засобом як захід соціального захисту. Наприклад, у відомому підручнику Е.Я. Немировського автор зазначав таке: «там, де необережне діяння розкриває тривале джерело необережності, наприклад: незнання, неуважність у сфері спеціальних функцій, наприклад лікувальних, функцій шофера тощо, там боротьба з «небезпечним станом» особи може здійснюватись у формі заходів соціального захисту: полягати, наприклад, у позбавленні дозволу на зброю, що був наданий мисливцю, на керування автомобілем, у забороні лікувальної практики тощо» [5, с. 124].

У сучасній кримінально-правовій літературі іноді критично ставляться до визнання цього заходу кримінально-правового впливу в якості покарання. Наприклад, А.Б. Баумштейн не погоджується з позицією тих авторів, які в описуванні юридичної природи цього виду покарання обмежуються вказівкою на те, що раз законодавець відніс його до видів покарань, то воно з необхідністю покаранням і є. Так вважає, наприклад, О.С. Литвина [6, с. 107–111]. На думку А.Б. Баумштейна, зв'язок цього покарання з діянням суб'єкта є відчутно меншим, ніж його націленість на запобігання вчинення саме цією особою нових злочинів. Часткове позбавлення права на щось, звуження сфери реалізації будь-якого права відрізняється від відібрання будь-якого права назавжди (наприклад, права власності у випадку зі штрафом), примушування до реалізації права будь-яким специфічним чином (як у випадку з виправними роботами) або повного позбавлення будь-якого права (як у випадку з арештом або позбавленням волі). Інакше, запобіжна складова, позбавлення особи можливості шкодити суспільству в майбутньому домінує у цьому виді покарання, і навіть саме його призначення в якості додаткового рекоменду-

ється лише тоді, коли зайнята посада або діяльність особи так чи інакше використовувались під час вчинення злочину [7, с. 279].

Варто мати на увазі, що в юридичній літературі було навіть висунуто думку про повну відмову від цього покарання. Наприклад, В. Володарський зазначив, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути взагалі виключено з кримінального закону, бо воно начебто обмежує особистий вибір людини щодо трудової діяльності, а тому є неконституційним [8, с. 9]. Вважаємо, що така позиція ґрунтується на недостатньо виваженому з кримінологічної та неточному з правової точки зору тлумаченні конституційних положень. Нам імпонує критика позиції В. Володарського з боку В.І. Касинюка та В.М. Білоконєва, які зауважили, що будь-який вид покарання так чи інакше обмежує чи звужує права засуджених, і якби цього не було, то покарання втратило б свій сенс як захід реагування держави на злочини. Крім цього, не випадково у ч. 3 ст. 63 Конституції України зазначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [9, с. 180].

М.І. Бажанов вірно зазначав, що підставами застосування додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади є вчинення злочину: а) пов'язаного з посадою винного; б) спеціальним суб'єктом за умови, що з урахуванням характеру злочину, особистості засудженого та інших обставин справи, суд визнає неможливим збереження за ним права обіймати певні посади [10, с. 210]. Підкреслимо, що застосування за необережні злочини позбавлення права обіймати певні посади стосується, насамперед, таких діянь, як службова недбалість (ст. 367 КК України) та деякі злочини проти довкілля чи безпеки руху або експлуатації транспорту.

Погоджуємося з поглядами В.І. Тютюгіна, що застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю підсилює роль кари, оскільки каральний елемент полягає у досить тривалих строках, на які засуджений усувається від своєї колишньої діяльності, що спричиняє йому моральні страждання й відбувається на майнових інтересах [11, с. 82–105].

Проведені Є.М. Солдатовою дослідження практики призначення покарань за злочини у сфері використання техніки дозволяють пересвідчитись, що в якості додаткового покарання широке застосування має такий його вид, як позбавлення права займатись певною діяльністю, який призначається у поєднанні з реальним позбавленням волі. «Результати досліджень призводять до висновку, – пише Є.М. Солдатова, – що саме додаткове покарання у зазначеному поєднанні сприймається засудженими як більш сувере і внаслідок цього має більший ефект карального впливу, ніж основне покарання» [12, с. 63].

Здійснений на початку 80-х рр. ХХ ст. Є.М. Солдатовою аналіз дав їй підстави для судження, що

в умовах відбування покарання у колоніях-поселеннях для осіб, які вчинили злочини через необережність, додаткові покарання сприймаються засудженими як більш тяжкі, ніж основні. Вибіркові дослідження показали, що приблизно три четверті, близько 73% засуджених, яким призначено додаткове покарання у вигляді позбавлення права керування транспортними засобами, сприймають і переносять його як більший тягар [12, с. 65]. Є.М. Солдатова пояснює це тим, що відносно вільний режим відбування покарання у виді позбавлення волі у колоніях-поселеннях для необережних злочинців, особливості і кількість пільг, які надає цей режим засудженим, згладжує ефект основного покарання для значної частини засуджених (наприклад для тих, хто не має сім'ї; не має неповнолітніх дітей; для військовослужбовців строкової служби), тоді як саме наслідки додаткового покарання докорінно змінюють сенс і звичні форми життєдіяльності засудженого [12, с. 65].

Вартий уваги є і ставлення самих засуджених, наприклад за автотранспортні злочини, як до справедливого акту правосуддя до факту призначення позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткового покарання. Наразі українська судова практика є такою, що додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами найчастіше призначається у поєднанні з реальним позбавленням волі за вчинення автотранспортного злочину у стані сп'яніння. Доречно буде зауважити, що такий самий підхід спостерігався і в судовій практиці радянського періоду, на що справедливо звертала увагу Є.М. Солдатова [12, с. 66]. Засуджені, які вчинили автотранспортні злочини у стані сп'яніння, сприймають позбавлення права керувати транспортними засобами як справедливе покарання; водночас водії, які вчинили цей у злочин у тверезому вигляді і яким було призначене це ж додаткове покарання, вважають цей захід впливу надто жорстоким, несправедливим, всіляко заперечують його і тяжко переживають [12, с. 66].

Ми підтримуємо позицію Є.М. Солдатової, згідно з якою додаткове покарання у виді позбавлення права займатись певною діяльністю володіє значними можливостями як виховного, так і карального впливу на винуватих, а також є більш ефективним, ніж призначення за ці ж діяння коротких строків позбавлення волі або виправних робіт, що може слугувати підставою для включення його у санкції необережних злочинів як альтернативу позбавленню волі [12, с. 63 – 64].

В.І. Касинюк та В.М. Білоконев в якості головного недоліку статті 55 КК України вважають те, що застосування чи незастосування додаткового покарання залежить від позиції суду, яка може виявитися помилковою. Тому науковці підтримують погляд, згідно з яким додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років має бути фахультативним за типове покарання й обов'язковим за кваліфіковані склади злочинів [9, с. 189].

Сприймаємо погляд Є.Ю. Полянського, що кожна особистість є частиною суспільства, і випадіння цієї частини у деяких випадках може бути суспільству невигідним. Наприклад, засуджуючи до позбавлення волі фахівця високого рівня за незначний чи необережний злочин, держава позбавляє суспільство тих ймовірних корисних результатів, що могли б бути отримані засудженим, якби він залишався на волі [13, с. 27].

Щодо позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю ще у 1981 р. І.М. Гальперін та Ю.Б. Мельникова вірно зазначили, що воно є цілком вдалою формою спеціального та загального запобігання в сучасних умовах, воно є адекватним сучасним завданням боротьби зі злочинністю і підлягає більш широкому застосуванню на практиці [14, с. 17].

В наукі кримінального права висловлено думку, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути заходом кримінального-правового впливу, який застосовуватиметься лише до кримінальних проступків, а не злочинів. Так, згідно з позицією О.П. Рябчинської, мають існувати дві окремі системи покарань – одна для злочинів, інша – для кримінальних проступків: «У разі врахування законодавцем позиції, що кримінальні проступки мають каратися покараннями, не пов’язаними з позбавленням волі, такими можуть бути: 1) штраф; 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 3) громадські роботи; 4) віправні роботи; 5) службові обмеження для військовослужбовців; 6) обмеження волі», – пише вчена [15, с. 23]. Водночас необхідно зауважити, що уже довгий час у наукі кримінального права дискутується питання про те, чи здатна загроза кримінальним покаранням стимулювати бажану для суспільства поведінку від потенційних суб’єктів необережних злочинів? Яка повинна бути мета, завдання і заходи покарання за необережно завданий результат? На нашу думку, заходи покарання за необережні злочини повинні, насамперед, ефективно запобігати повторному вчиненню таких злочинів. Оскільки йдеться про осіб, які за своїми особистими властивостями не здатні впоратися з діяльністю, за яку вони взялися, інтереси суспільства і здоровий глузд вимагають усувати їх від цієї діяльності. На підставі цього доходимо висновку, що покаранням за злочин у цих випадках повинна бути заборона займатися певною професійною діяльністю. Тому категоричне віднесення такого покарання, як позбавлення

права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до покарань, що передбачені лише за кримінальні проступки і не передбачені за злочини, на нашу думку, потребує додаткової аргументації.

Висновки. У сучасних умовах важливим є подолання тенденцій законотворчої та правозастосовної діяльності, згідно з якими основним покаранням вважається позбавлення волі, тоді як інші покарання, ефективність застосування яких доведена кримінологами, помилково сприймаються парламентарями та суддями як другорядні.

Результати проведеного нами дослідження дозволяють акцентувати на тому, що покарання у виді позбавлення права займатися певною діяльністю володіє значними можливостями як віправного, так і карального впливу на винуватих, а також є більш ефективним, ніж призначення за ці ж діяння коротких строків позбавлення волі або віправних робіт, що може слугувати підставою для включення його у санкції необережних злочинів як альтернативу позбавленню волі або арешту. Наразі покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачено за 50 необережних злочинів, що становить 38,7%. Вважаємо, що у майбутньому зберігатиметься тенденція розширення питомої ваги цього покарання у санкціях норм про необережні злочини.

Привертаємо увагу ще до одного дисбалансу, який б’є в очі. І науковці, і практики позитивно сприймають більш широке застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, вважаючи його більш м’яким, більш ефективним, а також менш репресивним, ніж позбавлення волі. Тим не менше, закон дозволяє застосовувати позбавлення волі на довічний строк, а максимальний строк позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – п’ять років як основного покарання і три – як додаткового. Ми переконані, що передбачення у законі більш тривалих строків позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – до 15-20 років – дозволить надовго усунути винуватця необережного злочину з тієї сфери, де він допустив необережну поведінку. Крім цього, буде доцільним передбачити як ultima ratio довічне позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Не вбачаємо тут особливого репресивного характеру такого покарання, тим більше, що закон дозволяє довічно позбавити особу набагато більш цінного блага – особистої свободи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агильдин В.В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика причинения смерти по неосторожности: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Агильдин Владимир Валерьевич. – Иркутск, 2003. – 208 с.
2. Гороховська О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Гороховська ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2005. – 228 с.
3. Козлов А.П. Уголовно-правовые санкции. Проблемы построения, классификации и измерения / А.П. Козлов. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 171 с.
4. Марченко Н.В. Додаткові покарання та особливості їх призначення: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н. В. Марченко ; Академія адвокатури України. – К., 2009. – 22 с.
5. Немировский Э.Я. Учебник уголовного права: общая часть / Э.Я. Немировский. – Одесса: Издание Акционерного Южно-Русского Общества Печатного Дела, 1919. – 376 с.

6. Литвина Е.С. Наказание в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Литвина Елена Сергеевна. – Томск, 2003. – 211 с.
7. Баумштейн А.Б. Концептуальные начала уголовного права России: дисс. ... на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Баумштейн Антон Борисович. – М., 2015. – 365 с.
8. Володарский В. Уголовные наказания, административные взыскания, меры пресечения и право на труд: конституционные аспекты / В. Володарский // Юридическая практика. – 2001. – 1 авг. (№ 31). – С. 9.
9. Касинюк В.І. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин / В.І. Касинюк, В.М. Білоконев. – Запоріжжя: видавець Глазунов С.О., 2011. – 231 с.
10. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов. – К. : Вищ. шк., 1980. – 216 с.
11. Тютюгин В.И. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью как вид наказания по советскому уголовному праву / В.И. Тютюгин. – Х. : Вища школа, 1982. – 145 с.
12. Солдатова Е.М. Практика назначения дополнительных наказаний за неосторожные преступления в сфере использования техники / Е.М. Солдатова // Актуальные проблемы борьбы с преступностью. – Межвуз. темат. сб. – Владивосток: ДВГУ, 1983. – С. 62-66.
13. Полянський Є.Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Євген Юрійович Полянський. – Одеса, 2007. – 185 с.
14. Гальперин И.М. Дополнительные наказания / И.М. Гальперин, Ю.Б. Мельникова. – М.: Юрид. лит., 1981. – 118 с.
15. Рябчинська О.П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.П. Рябчинська ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2013. – 40 с.